

מחקר בתרבות ובחברה

אוטוביוגרפיה בעידן הנרקיסזם: על הפואטיקה של דימויי הרשת בשירת אגי משעול

נעמה לב ארי

תקציר

בשני העשורים האחרונים ניכר תהליך מתרחב של שימוש בדימויים דיגיטליים בשפה ובתרבות. נראה שתופעה לשונית שכזו מעוררת רגשות מעורבים. אומנם יש בה ממד חברתי ואוניברסלי שמשמעותו שווה לכל נפש, אך בה בעת היא נתפסת כדבר שאינו במקומו. אני מבקשת לעמוד על כמה ממאפייניה של שפת הרשת והשפעותיה על תפיסת הפואטיקה השירית והביוגרפית של המשוררת אגי משעול. מדובר באחת המשוררות הפעילות והפופולריות בעשורים האחרונים, וניכר כי היא מרבה לעסוק בתופעה ולהשתמש בה הן בטקסטים שלה והן בפעילותה בתרבות ובחברה. המאמר מתבונן במבחר דוגמאות מדימויי הרשת שלה ומתחקה אחר משמעותם הרגשית והמטפורית, גם לנוכח השינויים המתחוללים בעשורים האחרונים במעמדה של השפה הטכנולוגית המודרנית ובהשפעתה על היחיד ועל החברה. סוגיות אלה יידונו בהשראת ספרה הביקורתי של אווה אילוז (2012), גאולת הנפש המודרנית, העוסק בשיח הפסיכולוגי המתפתח בתרבות המערב. ננסה להבין כיצד שפת הרשת הפופולרית דומה לשפה הטיפולית, שחדרה אף היא למערכות התקשורתיות בחברה ובתרבות, ומה מקומם של מאפיינים אלה בשירתה של משעול. שיח זה מהדהד את הטקסט של אסף ענברי (2019), המתבונן אף הוא בתכונותיה של הנפש האנושית המודרנית, בייחוד בתפיסתה בממדיה הנרקיסטיים.

מילות מפתח: אגי משעול, מטפורות ודימויי רשת, אווה אילוז, אסף ענברי

מבוא

תופעה לשונית הולכת ומתרחבת של שימוש בדימויים דיגיטליים בשפה ובתרבות מאפיינת את שני העשורים האחרונים. התופעה מעוררת רגשות מעורבים, ולמרות המעטה האוניברסלי והמוכר שלה, היא נתפסת כדבר שאינו במקומו. אני מבקשת לעמוד על כמה ממאפייניה של שפת הרשת ועל השפעותיה בייחוד בתחומי השירה, אך גם בשולי המרחב הטיפולי.¹ לשם כך בחרתי להביא מן הפואטיקה השירית והביוגרפית של אגני משעול, שמיטיבה להמחיש את התופעה, הן בטקסטים שלה והן בפעילותה בתרבות ובחברה. נתרשם כאן ממבחר דוגמאות מדימויי הרשת שלה ונתחקה אחר משמעותם הרגשית והמטפורית, גם לנוכח השינויים המתחוללים בעשורים האחרונים במעמדה של השפה הטכנולוגית המודרנית וכיחסייה עם היחיד ועם החברה. ננסה להבין את הנטייה הפואטית האופיינית למשעול כמשוררת בעלת שפה ייחודית משלה המותאמת לרוח הזמן, והמעצבת את חומריה העדכניים בכתיבתה ובעשייתה.

סוגיות אלו יידונו בין השאר בהשראת ההתבוננות הביקורתית של אווה אילוז (2012), שספרה **גאולת הנפש המודרנית** עוסק בשיח הפסיכולוגי המתפתח בתרבות המערב. אילוז בוחנת את הדרך שבה ביססה הפסיכולוגיה את מעמדה בלב הזהות המודרנית, ומבררת כיצד מחלחלת שפת הפסיכולוגיה לתוך העשייה התרבותית והחברתית, ליחסינו עם הקרובים לנו ובינינו לבין עצמנו. אילוז טוענת שהתפיסה הטיפולית היא מודרנית במהותה, במובנים המדאגים ביותר של המודרניות, ובכלל זה: נרקיסים, בניית עצמי כוזב, קריסת ההיררכיות התרבותיות והמוסריות, ההפרטה הנמרצת של החיים הנובעת מן הארגון החברתי הקפיטליסטי ונביבות העצמי המודרני שנותק מקשריו הקהילתיים.

הדהודים של השיח הביקורתי המתבונן נכוחה בנפש האנושית המודרנית נמצא גם בטקסט הקצר והעדכני של אסף ענברי (2019). לכאורה, אין בין הטקסטים האלה דיאלוג ישיר, ובכל זאת אפשר לראות רצף תרבותי באופן שענברי ממשיך ומחדד את תכונת המודרניות ואת ממדיה הנרקיסטיים של הנפש המבקשת תיקון לפגיעותה.

1 ראשיתם של הרעיונות שהתגבשו למאמר הנוכחי עלו בהרצאות בכינוס ביבליותרפיה, קיץ תשע"ט (לב ארי 2019א) ובהצגת מחקרי מרצים בכינוס פתיחת שנת הלימודים תש"ף (לב ארי, 2019ב).

נראה כי כולנו עדים למציאות המודרנית העשויה מארג של חיבורים טכנולוגיים לתפיסת העצמי ולתביעה החברתית להישמע ולהשמיע קול. גם הספרות נמשכת לעיתים עם הסחף הזה, עם הצורך להיות ולהשתייך, בלי לתת את הדעת על האיכות היצירתית הנשמעת מבעד לקולות ועל תחושת הבלעדיות והייחודיות. הניסיון להבין את הפואטיקה השירית והביוגרפית של אגני משעול נסמך אפוא במידת-מה על ההנחה, כי בעשורים האחרונים אנו חיים בעידן נרקסיסטי במיוחד. שכיחות הסלפי, רעש תוכניות הריאליטי, סרטוני היוטיוב והאינסטגרם, הבלוגים, הפוסטים, השיתופים – חומרים אלה ואחרים מלמדים על תסיסתה ועל השפעתה של התופעה הטכנולוגית והקיומית המדוברת בפי כול והכוללת גם היבטים פואטיים ורגשיים ייחודיים. אחת ההשפעות של התופעה רבת-הזרועות הזאת משתקפת במידה המוגברת של האקסהיביציוניזם, שפרץ את גבולות הפתולוגיה לעבר הנורמה ויצר את הציפייה המתמדת להכרה, לחיזוקים, ל"לייקים" (ענברי, 2019). הנרקסיזם שנתפס בהקשרים טיפוליים כתופעה גבולית, שולית או שלילית הפך כמעט לנחלת הכלל.

אנו מתהלכים מצוידים במכשירים הניידים ופועלים על פי אפשרויות היישום שלהם בקרבה פיזית ורגשית, כמו היינו איתם אחד. השפעתם על חיינו מכרעת ובלתי נמנעת, ורבים מוצאים את עצמם בתחושת התמכרות למסכים, זקוקים נואשות לתשומת לב גלויה וחשופה, פעילים כפייתיים ברשתות החברתיות, ומבקשים אישור בלתי פוסק לקיומם.

אפשר לומר כי גם בתחום הספרותי, הפועל לצד המדיה ובתוכה, שורה איזו רוח נרקסיסטית, המתבטאת במגמה גוברת של כתיבה אוטוביוגרפית. הכתיבה האישית של העידן המודרני חולפת על פני ממדי הזמן והאירועים החווייתיים בסיפור החיים של היוצר, ומזמינה את הקורא לקחת חלק בו. ואכן, יש בה קסם לא מבוטל, וזאת אנו מכירים מן המפגש עם שירתה של אגני משעול, וגם מהאופן ששירתה נתפסת. הבחירה בפואטיקה האוטוביוגרפית הזאת מאפשרת ליוצר לחבק את עצמו ואת סיפור חייו, ובה בעת לזכות לחיבוק מקוראיו. בעידן שמתאפיין בעיסוק עצמי ובתיעוד עצמי בלי הרף, נדמה כי בחלקים מהפואטיקה השירית והביוגרפית של אגני משעול יש הזדהות עם המגמה. אפשר אף לומר כי שירתה, ובמידה מסוימת גם הדימוי הציבורי שלה, מעידים על מאפייני התקופה ועל המשיכה אל המרחב הפופולרי.

הפואטיקה של גאולת הנפש המודרנית

על רקע הדברים האלה אני מבקשת להניח, כי שירתה של משעול מספרת לנו את סיפור הפואטיקה של "גאולת הנפש המודרנית". מקרב המוטיבים התמטיים והפואטיים בסיפור זה ניכרים החתירה לאידיאליזציה של דימוי עצמי אטרקטיבי, עיצוב מרחב פיזי ונפשי מספק, ומשאָלה למקום קונקרטי וסמלי של פנאי ונחת. בעידן הרשת נדמה כי רבים נמצאים במסע הגלוי הזה אל עבר היפה והראוי. מרחב הרשת רוחש מוצרי קניין מפתים, מעודד צרכנות מוגברת ומעצב סמלי מעמד פופולריים. משנת 2001 ואילך, רבים מהמוטיבים האלה חודרים לשירתה של משעול ומעוררים את הפנייה הערכנית שלה לדימוי הרשת. היסוד המארגן של הפואטיקה האוטוביוגרפית הזאת הוא ה"אני" הפרטי, המבצבץ שוב ושוב, והולך ומתעצם בחיבוריו התקשורתיים. רוצה לומר אפוא כי הסיפור הביוגרפי והשירי שלה כרוכים יחדיו. יש בה ובכתיבתה האישית והחשופה יכולת מיוחדת לעשות את הקורא שותף לתחנות חייה.

אגף משעול נולדה ברומניה בשנת 1946, בת יחידה להורים ניצולי שואה דוברי הונגרית. משפחתה עלתה לישראל כשהייתה בת ארבע והתמקמה במושבה גדרה. היא נשארה כל השנים בת המקום, ומזוהה עם נופיו הייחודיים. משעול נשואה, אם לשניים, סבתא לנכדים, והם מתגוררים בנחלה רחבה בכפר מרדכי הסמוך לגדרה. בגיל 26 יצא לאור ספרה הראשון, ומאז היא כותבת ומפרסמת בקביעות. לצד זאת, עסקה משעול בהוראת ספרות בתיכון האזורי, הייתה ממקימי בית ספר לשירה ועשתה זמן רב כמנחת סדנאות שירה באוניברסיטאות ובמסגרות נוספות. הרצף הנרטיבי הכרונולוגי הנפרס לפנינו בספריה הרבים מלווה בנוכחותה המתמשכת והקבועה במרחב הספרותי, התרבותי והציבורי. כתיבתה האישית והכנה, קשריה הענפים עם יוצרים ועורכים, אלה ועוד, מקנים לה מעמד של אחת המשוררות הפופולריות ביותר הפועלות כיום במרחב התרבותי בישראל. היא מוזמנת לכנסים, מרבה להצטלם ולהופיע, נהנית מריבוי של תרגומים, תגובות וביקורות,² ואף זכתה

2 לא כאן המקום להביא בהרחבה מדברי כותבים שנחלקו בדעותיהם ביחס לספריה – בין דברי שבח לבין ביקורת חריפה. עם צאתו לאור של ספרה האחרון, לדוגמה, מלאה העיתונות הכתובה בדברי ביקורת שמיהרו להתייחס לסמיכותם זה אל האחר. וראו ראובני, 1.3.19; איזיקוביץ' 8.3.19. שכתבה על ממדי ההצלחה של משעול בארץ ובעולם ואף הזכירה את מועמדותה האפשרית לפרס ישראל בתחום השירה; ויזן, 22.3.19. בביקורת חריפה במיוחד; ומיד נענה על

בפרסים מכובדים, ובהם פרס ראש הממשלה לסופרים עבריים, פרס לשירה ע"ש יהודה עמיחי, פרס עיריית חולון ודוקטור לשם כבוד.

בשים לב לעמדה הרווחת בדעת הקהל ובביקורת, אפשר להתרשם כי ספריה שבים ונפתחים בקרב צעירים ומבוגרים ומעוררים בדרך כלל הזדהות רבה. ההתרשמות הזאת מעוררת שאלות: האם אפשר להסביר את ההימשכות לשירתה בשל הנטייה שלה לעסוק בחקר הפומבי והמודרני של העצמי? ואולי בשל האופן שהיא מספרת בתוך כך על מצבים אנושיים וקיומיים מן היום-יום באופן פשוט ובהיר, בדומה לשיח פנים אל פנים?

אם לחזור אל ספרה של אילוז (2012), אפשר ללכת צעד קדימה ולאמץ כאן את התפיסה המשפחתית המשותפת לשפה הטיפולית, מושא הביקורת של ספר זה, וגם לחומרים התמטיים שמשעול מרבה לעסוק בהם. התפיסה הטיפולית לא רק מגדירה ומסבירה את העצמי במונחי ההיסטוריה המשפחתית שלו, אלא גם מתיימרת לשחררו מעולה הדכאני. אילוז טוענת כי שפת הטיפול השתלטה על העצמי בדמות נרטיב רב-עוצמה, שייעודו העיקרי הוא לנהל את השיבושים השונים בביוגרפיה ואת האי-ודאות שנעשתה חלק בלתי נפרד מן החיים המודרניים. לעיתים גם השפה השירית, ובפרט זו המאפיינת את כתיבתה של משעול, מציעה לנו את הנרטיב הביוגרפי, הבורר ומחבר את האירועים החשובים בחייו של אדם, ומקנה להם משמעות. השיח האוטוביוגרפי מעורר תהודה רחבה, ומאפשר לכוון קהל קוראים גדול, להתחבר לקהילות גורל מדומיינות ולצרוך טקסטים אלה ביתר שאת. זאת ועוד: לא רק התמות המשותפות, אלא גם סוג הדיאלוג הקרוב והמוכר שמשעול מרבה בו מעורר במידת-מה את הרושם העדכני של השפה הטיפולית ואת מקומה הטבעי בחיינו. דומה כי אפשר לכרוך את שתי השפות האלה, השפה השירית של משעול והשפה הטיפולית המודרנית, ולמצוא בהן איזשהו מכנה משותף סמוי, בהיותן מאופיינות במעין מעמד כפול: הן נתפסות כתחומים מקצועיים ואומנותיים מוערכים, המזוהים עם התרבות הגבוהה, ובה בעת הן נמצאות בתהליך שחיקה, שמשמעותו היא כי הן הולכות ונטמעות בתרבות הפופולרית, ועם הזמן מאבדות מערכן.

דבריו הקשים בביקורת מרככת של הירשפלד 12.4.19. למעמדה הפופולרי ראו גם ההסבר של בראל (2015).

לא כאן המקום להרחיב, אלא לומר בהכללה מסוימת, כי לפואטיקה של השפה הטיפולית יש נכסים רגשיים ועיוניים מעוררי השראה. יש לה גוף ידע רחב ועמוק של טקסטים ותיאוריות מורכבות, שמגבשות לסירוגין קהילות מוקסמות ומוטרדות. עם זאת, היא הולכת ומתהווה גם כגוף ידע פופולרי, המופץ באמצעות מגוון תעשיות תרבות. השפה הטיפולית מדוברת במפגשים ובאירועים מקצועיים הפתוחים לקהל הרחב, בתוכניות אירוח טלוויזיוניות, בתוכניות רדיו, בסרטים, בסדרות טלוויזיה ועוד. לענייננו, ראויה לתשומת לב ההשפעה ההדדית של מרחבים תקשורתיים אלה, המביאה אל השפה הטיפולית, וכך גם אל השפה השירית של משעול, יותר ויותר דימויים עדכניים מתרבות הרשת.

דימויים ומטפורות מן המרחב הסמנטי של הרשת משמשים בידי רבים לביטוי ולעיצוב יחסים בין-אישיים באופן מידי ונגיש, שלא לומר קליל. עם הזמן הם מציעים מעין שפה חדשה, שעומדת במידת-מה לעצמה כמציאות מקבילה, שאפשר לספר ולפרש בה את העצמי ואת האחרים. האם ההימשכות הבלתי פוסקת לדימויי הרשת היא ניסיון להפיג כביכול את תחושת הבודדות? האם יש במטפורות אלה אשליה של השתייכות למארג חברתי ממשי או אמורפי? שפת הרשת שגורה כמעט בכל תחום בתרבות, ולעיתים אפילו יש בה כדי להיות שפה ייצוגית, המתבטאת הן בדימויים מילוליים ובייחוד בתמונות. אפשר אף לדמיין כיצד היא משפיעה בעת ובעונה אחת הן על התרבות הגבוהה והן על התרבות הפופולרית, ומכוננת דרך התבוננות חדשה לדיבור על העצמיות ועל המקום של היחיד והאחר בחברה. אפשרויות היישום של השפה הזאת מביאות איתן מעין סדר חדש לעולם, ספק מחפשות בו, ספק מגלות, ולו באקראי, תרבות של תחליפים. מובאות אחדות משיריה מלמדות לדוגמה על תהליך השחיקה של המיתוסים הגדולים, ועל האופן שהללו מפנים מקום לאפשרויות השימוש במכשיר הנייד.

תְּרַאֲי אֹתָךְ / נֹחֶתֶת מְטִיסֶת גִּוְגֵל Earth (מלאך החדר, 2015, עמ' 260)
תְּרַאוּ אֹתָנִי בֹוּהִים / מֹול אֹרֹז הַכְּחֹלְחֹל שֶׁל הַצֵּג – / הַמָּאֹר הַגָּדוֹל שֶׁלֹא
נִבְרָא בְּבְרָאִית. (שם, עמ' 202)

הטקסט הבראשיתי שבו תיאור הגירוש של אדם וחווה מן הגן הגדול מעצב את הזיכרון הקולקטיבי של קוראים וכותבים. אפשר לדמות איזו חוויה תת-ספית משותפת של ידיעת התסכול הקיומי ושל הניסיון להכחישו. חוויה סמלית זו, שמעוררת את זיכרון ההסתלקות מן המקום המיטיב, היא גם סוג של היפרדות מן

הרחם, אותו מקום חם, תרתי משמע, המאפשר את החיבור האנושי האולטימטיבי לזמן מוגבל בלבד.

לצד זאת, נראה כי רושם החוויה הרגשית בפואטיקה של משעול נושא אופי מרוכך ומעודן, שאינו מודע כביכול לקשיי ההתמודדות הקיומית. שיריה מלמדים על נטייתה הטבעית לטשטוש של מתח קיומי, ולעיתים אף לסילוקו כליל ממרחב ההתבוננות והשהייה שלה. מבחר משורותיה מלמדות על איזו נחישות רגשית, איזו פשטות, שמשמעותה היא הדבקות בטוב. הכתיבה, שכמו מתמסרת לבחירה בדימויים הדיגיטליים, מפתיעה בתעוזה ובחיוך.

To: shomerhagan@gmail.com

הנה נכנסתי, / יצאתי. / מה קרה? / נשלח מה־iPhone שלי
(מלאך החדר, 2015, עמ' 251)

הגעתי למשיכון הסלולרי. / אם ידועה לכם הססמה / הקישו מספרה פעת.
הססמה שגויה / הססמה שגויה / המערכת מתנתקת / שלום ולהתראות.
(שם, עמ' 254)

הנייד והמטען, המשיכון הסלולרי, מקלדת המחשב, המיילים ויישומי הרשת, כולם שאובים מעולם התוכן הדיגיטלי החוץ-ספרותי. יש בהם כדי לעצב ולשמר סוג של מילון מטפורי, העשוי לספק תחליפי משמעות מהירים, זמינים ומדומים. המילון המטפורי הזה מחלחל לשירתה ואף נתפס כטבעי לה. אפשר למצוא חוט מקשר או רצף פואטי ותמטי בין דימויי הרשת של משעול לבין ביטויים אחרים המדמים אובייקטים קונקרטיים מוכרים. אלה הם מכוניות מדגמים שונים, זמרים פופולריים, מיני מאכלים, חתולי בית וחצר וחיות אחרות, עצי הפקאן של נוף ביתה ומטעי האפרסק. כולם שאובים מן השפע של עולם החומר המודרני ומעצבים נרטיב ביוגרפי המאפיין בניחוח הפנאי והבורגנות. החפץ הלא-שירי כביכול הופך להיות מעין הרחבה של העצמי השרוי בנחת, בתחושה ביתית מסופקת, בהתפעלות מחפציו ובהכרת השייכות והבעלות.

באחד הראיונות עמה מספרת משעול (2002): "אף פעם לא ממש נטמעת בדברים. אני חושבת שזאת מהות ההווה המשוררית – להתבונן בלי להיטמע". עמדה בלתי מחויבת זאת אכן הולמת את שלוות הפנאי והנוחות הקיומית במרחב הביתי ובטבע. בעדויות חוץ-ספרותיות נוספות שהיא מרכה כאמור לשתף בהן, ובייחוד בשיריה, אפשר לזהות את הממד הנפשי של סדירות אקספרסיבית עם המקום

ועם ההשתייכות הנינוחה לקהילה ולמסגרת חברתית. שירים רבים מספרים את מקומה ומשמעותה בנרטיב הביוגרפי, את דמויות ההורים, את היחסים המשפחתיים הקרובים, את רישומי הזמן והיחסים הזוגיים. להשלמת התמונה האידילית, ובדגש על המקום הכפרי השייך לה, נמצא בהם גם מבט לדור ההמשך ולצעצועי הנכדים הפזורים בחצר.

"חכם סיני עתיק סמס: / יום אביב / כפר קטן שאף אחד / לא עושה בו שום דבר.
שכנו ציץ: / כמה קריר משב הרוח. / ליק ליק לשניהם / מוחאת פנים / נכדתי".
(מלאך החדר, 2015, עמ' 173)

על המטפורה של הרשת ועל החשיבה המטפורית

שירתה של משעול היא שירת מלאות, שמרבה כאמור לתאר את חפציה, למנות את נכסיה ולהביא מרישומי הזמן בנגישות ובמוכרות. אני מנסה לחשוב על העמדה הביקורתית שדוחה את הסממנים האלה ומסרבת להזדהות עם ההרמוניה הפואטית, ספק אותנטית, ספק מדומה. אולי זה האופן החד-ממדי שבו נכרך האני באחר וההתמקמות הנוחה ומעוררת הקנאה במרחב של כאן ועכשיו? מהו המקום הטקסטואלי החלופי שהביקורת מחפשת? אולי רמז מן התהום הרגשית מרובת המורכבות שיש בה לערער אמיתות קבועות, שמוליכה לאיזה מצב לא פתור? אולי זיכרון של כאב נפשי לא מדובר, איזו תחתית נסתרת מבעד למראה הגלוי? כל אלה מיטשטשים כאן, גם במקום שמעורר ציפייה, כמו באחד מספריה היפים והמרגשים נרות נץ החלב, שכותרת המשנה שלו היא פרידה מהורים (2002).

העיסוק הפואטי בכאב³ מניע באדם יכולת התבוננות מיוחדת בחייו, שיש בה פוטנציאל לצמיחה נפשית. האמת שבתחושת הכאב מעצבת את ההווה האותנטית, והיכולת לשאת כאב היא התנסות חשובה בתהליך החקירה העצמית, בכל הקשר של יחסים, וגם בטיפול. הכאב שומר עלינו כפי שאנו שומרים עליו,

3 על סוגיות היחסים בין הכאב לבין השפה, על הכתיבה המחפשת את מקום המפגש בין כאב למשמעות, ועל חוויית הכאב כצורה של התממשות יחסים במסגרת החיים, ראו מבחר כיווני התבוננות באסופת המאמרים מיטל וסתיו (2013).

כי הוא מגדיר את חיינו. המפגש הספרותי עם מצבי טראומה ואובדן מניע אותנו להתבונן בחוויות מורכבות שאולי לא היינו רוצים להתנסות בהן, אבל הן חשובות לשיח הפנימי שלנו עם עצמנו ועם האחר. הכאב שאנחנו מסרבים לדעת אותו סודק את מעטה הנפש, מוליך אל המחשבה על מצבי אבל ואובדן, ויוצר איזו הזרה של המציאות. מצבים אלה רוויים במתח המפגש שבין הנפש האחת והקטנה של ה"אני" לבין עוצמתה של איזו נפש קולקטיבית שנושאת בחובה את המציאות החברתית. בתרבות המודרנית גוברת תחושת העדריות ומאלצת רבים לנסות שוב ושוב להתאים את עצמם לאינסטינקטים החברתיים שבתוכם הם פועלים, אם באופן מכון ואם כמום ולא נודע. אך טבעי כי במארג הכוחות הזה מתקשה הנפש לשמור על מניעה האוטנטיים ולהיות היא עצמה. במובן זה, ההתנסות בכאב היא חוויה המתנגדת לרעשי העדריות ולקולות הרשתות החברתיות. מדובר בחוויה פרטית ובלעדית המעצבת את התודעה ומשפיעה עליה, על העצמי ועל הנפש. הקריאה והכתיבה על מצבי כאב מתרגלות את הרגישות האנושית ואת המודעות לכאבו של האחר – לחלוק אתו את הכאב, לכאוב אותו, להעבירו הלאה. בספרות, לצד הממד התרפויטי שבה, יש גם ממד המשמר את הכאב ומניע לחיבור פנימי אותנטי, לשחזור של יחסים ולתיקון.

האם המתח הזה כמו חומק מן הפואטיקה של אגני משעול ונמצא זר לה? אפשר לזהות בכתיבתה ובהופעותיה את ההתאמה המרבית לאותם אינסטינקטים חברתיים, המזוהים בין השאר עם השימוש הקונקרטי והמטפורי בדימויי הרשת. אותם דימויים מודרניים ועדכניים מתגבשים להיות סוג של עובדה נפשית נבחרת, מארג תמטי ופואטי שעוטף את הטקסטים ואת אפשרויות הפרשנות שלהם.

דִּי הַתְּרוֹצֵץ הַעֲכָבֵר בֵּין אֲצָבָעוֹתֶיהָ, / דִּי לְגִנָּן עַל קְלִידֵי הַמַּחְשָׁב הַחֲרִישִׁים, /
מָה שְׁוֹה הַשִּׁכָּל בְּלִי אֶהָבָה / וּמָה שְׁוֹת הָעֵינַיִם בְּלִי קְלִיק יִמְנִי. (מומנט,
2003, עמ' 11)

זאת רק אֲנִי וְהַמַּחְשָׁב: / לוֹחֶצֶת עַל delete forever / הוא שׁוֹאֵל אִם אֲנִי
בְּטוֹחָה, /

כן, אֲנִי לוֹחֶצֶת, / בְּטוֹחָה. (מלאך החדר, 2015, עמ' 288)

דימויי האדם העוסק בענייניו מול המחשב מוכרים לכול והפכו לשגרת חולין פרוזאית. מן המצבים הפופולריים והשכיחים הוא השימוש התכוף בנסיעות באמצעות האפליקציה "וויוז", חיפוש מידע בגוגל, וכל סוג של דיאלוג עם המחשב

והטלפון החכם. הם נתפסים לעיתים אפילו כדמויות אנושיות המעוררות תחושת נוחות וצורך תמידי בשייכות ובקרבה.

בגוגל קראתי כי חֵית הָלֵאָם / שֶׁל אֶלְסָקָה הִיא אֵיל קוֹרָא. (ערה, 2013, עמ' 269).

אֵיךְ לְהִגִּיעַ אֵלַי בְּ-Waze / בְּעוֹד מֵאֵה מֶטֶר פְּנֵה שְׂמֹאלָה. פְּנֵה שְׂמֹאלָה. /---/ מִשֶּׁם כָּבֵד פָּשׁוּט לְהִגִּיעַ אֵלַי, אֶפְשָׁר אֶפְלוּ בְּנוֹיֶטְרָל / לְהִתְגַּלְגֵּל עַד הַשְּׁלֵט "מִשְׁעוֹל", מִמֶּנּוּ יֵצְאוּ לְקִרְאָתָךְ כָּלֵבִים / שִׁינְבָחוּ וְגַם יִכְשַׁפְּשׁוּ בְּזָנֵב. (שם, עמ' 266-267)

בכל מצבי החולין של הפנאי והקניין בולט במיוחד הדימוי ההולך ונפוץ בעולם, דימוי שווה לכל נפש, שנראה בתנועת היר של ה"סלפי". מה יש בו בצילום הסלפי הפופולרי, לבד מאותה אשליה להחזיק ברגע חשוב במיוחד ובתיעודו? האם אינסטינקט הצילום העצמי נועד להיות במקום הנוכחות ובמקום החוויה עצמה? רגע הסלפי מתעד ומשמר את הזמן והמקום של הנחת ואת תחושת השייכות הביתית עם העולם. במובן זה, "לעשות סלפי עם אלוהים", עם עצמי, או עם אחר כלשהו, הוא ביטוי של האדרה או הצלחה, כמו לקחת בנחישות מקום טוב במציאות ולומר בחשיבות מדומה: הנה אני.

הבחירה התכופה בסלפי נאחזת, כך נראה, כבסוג של שפה שנוח לתקשר באמצעותה. כשפת תקשורת המונית, היא בעלת מאפיינים שונים המתגבשים למעמד פואטי כפול: מעשה הסלפי נתפס כנובע מחומר פנימי ומצורך רגשי כמוס ואישי, כמו נענה לדיאלוג שאינו מודע, ובה בעת הוא מעשה חברתי גלוי וחיצוני, שתופס מקום במציאות, מחבר כביכול בין האני לאחרים ומציע איזה סטטוס רגשי משותף לרבים.

"לעשות סלפי עם אלוהים" משמעו אפוא להציע דרך חדשה לחשוב על היחסים בין העצמי לבין האחרים, לדמיין את היכולות של העצמי בתהודה מוגברת, ליישמן הלכה למעשה, ומיד להכיר בתוצאות. הביטוי השירי לעשות "סֶלְפִי עִם אֱלֹהִים" נקשר כאן בתמונת השיר כולו לדימוי הילדות, לאפשרות הטבעית לגזור את כל "המסביב", ולהשאיר רק מה שמתאים ונוח, ובעיקר מה שאפשר להעביר הלאה כדי לחלוק עם אחרים. דימוי הסלפי עם אלוהים הוא אפוא עוד צעד פואטי בדרך למימוש הפנטזיה לגאולת הנפש המודרנית. הקשר האישי הקרוב כביכול עם הנוכחות והישות הגדולה הזאת מאפשר לשהות במרחב נפשי ביתי ובשוליה של הנחת. הנה

אפשר לגעת ולהכיר במשאלה לחזור לאותו מקום קדום, שבו תמיד אפשר להיות חשוב ומובן, מקום של יחסים עוטפים, מזינים ושלמים, שאין בהם דופי.

ושבו נראה כאן, כברבים משירה, כיצד משתדלת משעול, שהוגדרה אחת המשוררות של תרבות הפנאי (ישראלי ושחורי, 2005), להימנע מן הקרבה אל הכאב ואל הפגיעות. רכוש ונכסיה הפרטיים, וכך גם חפצי הרשת, כגון הסמרטפון והאפליקציות שבו, כולם כאמור דוגמאות למצבי קניין וביתיות, ולאותה התרווחות רגשית מודרנית, הנתפסת כפואטיקה של פנאי ונחת. תכונות אלה היו לסימני ההיכר וההשפעה שלה, ואני שואלת: האם ראוי לבקר את היחס הזה למציאות הקונקרטית והשירית באופן חד-ערכי, מתוך אימוץ אמות מידה אסתטיות נוקשות? ואולי השאלה אינה במקומה, כי אין בכתיבתה אלא בחירה מוסרית בטוב ואימוץ העמדה הפנימית של שביעות רצון מן הטוב הזה. ובכל זאת, הניסיון הפואטי המצטבר מלמד, כי לעיתים יש עניין לחוות את המגע עם גילויי המציאות החיצונית באופן אחר, בין השאר מתוך ההתמודדות המתמשכת של היחיד להתאים את עצמו למתחים הקיומיים שלו ולאותם אינסטינקטים חברתיים שנטמעו בו כמערך נפשי של דימויים וציפיות. מן המקום הזה אנו כותבים וקוראים על חיינו – מן המתח המוכר הנע בין הממד התרפויטי שבכתיבה על הכאב לבין הממד המשמר בה את הקושי והפגיעות.

המודל הפואטי של משעול ער ורגיש לאינסטינקטים החברתיים, הנוטים למצוא מזור בחומרי הרשת. מודל זה מאופיין בשימוש במילון לשוני המנוסח בגובה העיניים, ובכתיבה אינטנסיבית המלווה בפעילויות חוץ-ספרותיות שנועדו בין השאר לטיפול מעמדה הפופולרי. כל אלה, וגם השימוש שלה בהומור, מתלכדים לבחירה פואטית ונפשית, שנועדה, כך נראה, לעצב איזו מהות בורגנית, להרגיש בה נוח, ואף להעבירה הלאה בכנות האופיינית לה.

באסופת הטקסטים המכנסת כתבים ארס-פואטיים של יוצרים שונים מספרת משעול (2002) על כמה ממקורות ההשראה שלה, ועל ביטויים שירים שאספה לעצמה במרוצת השנים. "מאין באה השירה שלי? מן הרווח בין החתלתול למלאך. ראיתי פעם חבל כביסה ודימיתי את אחד הבגדים כמו מלאך ורוד מתנופף ברוח. על האדמה פסע חתול שחור". ואולי בלי משים, יש בדברים אלה להעיד על משהו מרכזי מתפיסתה השירית. הנה לפנינו המקום של מרחב הביניים, העמדת הפשרה של האמצע, בין הקונקרטי למיסטי, בין חבלי הכביסה לחתול. זהו מקום של מודעות רפויה, סוג של בהייה והתבוננות בלתי מחייבת בנופי הכפר השלווים.

מאפיינים אלה, וכך גם הדילוג הארס-פואטי בין יוצרים רבים ומגוונים, שלדבריה לא הושפעה עמוקות מאף אחד מהם, גם הם סוג של בחירה נפשית. יש בבחירה שלה לסמן איזו קלילות, אולי אפילו סוג של "טווסות", כפי שהיא עצמה מעידה תוך כדי התבוננות בסביבה על רקע נופי הכפר. "אמנם לא טוסקנה", אבל אין ספק שנופיו הציוריים של כפר מרדכי, כנופיה של סביבת יישובי גדרות כולה, היו עבורה לאותו מרחב בורגני ונפשי שממנו צומחת שירתה. הם וגורמים נוספים עושים את הפואטיקה שלה חיונית כל כך ומשפיעה.

נוסף על כל אלה, היא עומדת על משמעותו ועל מקומו של ההומור, שנתפס בעיניה כתכונה טבעית שבאה לידי ביטוי בין השאר בהתבוננות קלילה משהו במקורות שירתה ובאירועי חיה. "כשהתחלתי לכתוב הרגשתי שאני מפלרטטת, כמו בצחוק, עם השירה. הייתי כמי שחורץ לשון או עושה פרצופים מול אדם רציני. עלה בי רצון עז להתגרות, להתל, לסחוט אהבה" (משעול, 2002). סוג הדיבור הידידותי והחיבור התמטי והלשוני בין האישי לאוניברסלי מעוררים קרבה והזדהות. אפשר לשמוע אצלה פסקול של תקופה, ורשמים מקומיים של תמונות ונופים נפשיים מוכרים. התמות האקטואליות של הנרטיב הביוגרפי, דמויות ההורים והיחסים המשפחתיים הקרובים, רישומי הזמן והיחסים הזוגיים, מבט לדור ההמשך ולצעצועי הנכדים הפזורים בחצר, והדגש על המקום הכפרי שלה. היכולת לשתף בחוויות אלה ולכתוב עליהן ביצירותיו ובתשוקה היא בבחינת גורל, ואולי גם מזל, אבל בייחוד עובדה נפשית נבחרת.

זווית נוספת להתבוננות בצורותיה של הלשון השירית של משעול מעצבת אפיונים ייחודיים של חשיבה מטפורית, שמשתלבת בתפיסת המודרניות הפואטית שלה. הצורה המטפורית נושאת ומעבירה תכנים ומשמעות משדה סמנטי אחד לאחר. יש בה פוטנציאל לשינוי משמעות שגורה, שהכותב והקורא חווים יחד ולחוד, איש איש על פי ניסיונו. בחירה מטפורית מורכבת ומפתיעה, שיוצרת הזרה של המציאות, מציעה אפשרות לפרשנות חדשה ולמשמעות שונה. בהקשר זה אפשר לומר, כי השימושים הלשוניים של משעול מאופיינים כביטויים מטונימיים, שלפי טיבם אינם מעבירים ביניהם תכונות, אלא ממחישים קישור מצומצם שמשמעותו היא לראות דבר אחד כמייצג דבר אחר.

לדוגמה בשיר געגועים לאמה:

אָבֿל מִכָּל הַמִּקְוִמוֹת / אֲנִי חוֹזֶרֶת אֵלַיְךָ / כִּמּוֹ הַנֶּיֶד לַמִּטְעֵן. (נרות נץ החלב, 2001, עמ' 9).

ובדוגמה מטפורית נוספת:

מִפְּנִים אֶת הַלֵּילָה / לְתַנִּים וְאוֹחִים / יִנְשׁוּפִים וְכָלְכִים / וְגַם לַצִּפּוֹר הַזֹּאת / שְׁקוּלָה מְחֻקָּה טֶלְפוֹן / מִתְרוֹקֵן מְסוּלָּלָה. (מה לך נשמונת, 2019, עמ' 27)

חוסר היכולת של הנייד "לחיות" בלי המטען הוא ממין המבע הלשוני המובן מאליו. הנייד והמטען אחד הם, ותפיסת החיבור ביניהם כמו קשר מזין הכרחי, הוא דימוי המותאם למציאות הקונקרטית ומשמעותו שווה לכל נפש. אין בו מן החידתיות המטפורית ומיחסי העברה מפתיעים, ולכן הוא מעורר מיד פרשנות אוטומטית. אחד הנושאים המעניינים בהתבוננות בתהליכי קריאה וכתיבה הוא ההתחקות אחר סיבתיות כלשהי שיש בה להסביר את הבחירה במטפורות מסוימות. האם מדובר בבחירה אינטואיטיבית, ספק מודעת, ספק כמוסה, כמו תמונת זיכרון שעלתה מן ה"מחסן" הפרטי ששמורים בו חומרים שהודחקו? דורון ויפה (2007), לדוגמה, עומדים על שני הבדלים מרכזיים בנטייה הנפשית לבחירה במטפורות. המטפורה המכונה "פרטית" מבוססת על עולם תוכן בלעדי של היוצר, שנענה באורח כלשהו להדיו של זיכרון פרטי, ואילו המטפורה המכונה "משותפת" לקוחה מן הסביבה החיצונית, נושאת משמעות אובייקטיבית, ועולם התוכן שלה מוכר ומקובל בתרבות. מטפורה חיצונית נתפסת קרובה יותר אל המטונימיה, והיא מאופיינת גם כמטפורה סגורה המחזיקה שדות סמנטיים שונים, שמשתלבים בקישור סטטי ונוקשה, בלי התנועה הדינמית, אל ההיזכרות ואל הצירוף החדש והמפתיע. לדוגמה, בתיאור יחסיה של משעול עם דמות של בן זוג:

הָלוֹא יְהֵשֶׁם שְׁלֶךְ יִהְיֶה / עַל פְּנֵי שְׁמֵי הַנֶּיֶד הַכָּלִים / עֶכְשָׁו / כְּשֶׁאֲנִי שָׁמָּה אוֹתָךְ עַל רֶטֶט". (מומנט, 2003 עמ' 21).

לעומת זאת, במטפורה פתוחה הקשר שבין חוויות או בין מושגים הוא עמום ואינו חד־משמעי, והחוויה המתוארת מעוררת השראה יצירתית ומשפיעה משמעות חדשה.

טונליות וא־טונליות במרחב הספרותי והנפשי

על האפיון של דימויי הרשת הנפוצים במרחב הטקסטואלי של אגני משעול אפשר להוסיף את תחושת הריתמוס הפואטי הנגזר מן הרצף המושגי שבין טונליות לא־טונליות במרחב הנפשי (אמיר, 2017). טונליות היא מצב שבו הטקסט הספרותי נענה לכללי התחביר והשימושים הלשוניים המקובלים ונוטה לנרטיב כרונולוגי ותמטי מוכר. אומנם יש מנעד רגשי ספציפי שמצב זה עשוי לעורר בכל קורא, ובכל זאת עולה ממנו רושם כללי של בהירות והתמצאות. במובן זה אפשר לומר כי שיריה של משעול מדמים נוכחות ביוגרפית רציפה של המשוררת, נרטיב קוהרנטי, ונטייה למטפוריקה פשוטה ומוכרת.

מנגד, א־טונליות פואטית היא בחירה בהזרה של כללי התחביר המוכרים, צירוף בלתי שגרתי בין מילים או בין ביטויים, וארגון כרונולוגי ותמטי משובש שמעורר צרימה וא־נוחות. א־טונליות יוצרת מעין סביבה שירית זרה ומרחב פואטי מורכב, שהאוזן המורגלת בצורך הטונלי מתקשה להתמצא בהם או להרגיש בהם נוח. אזורים א־טונליים בנפש מבטאים בדרך כלל תופעות פואטיות של קושי וכאב. יש נטייה לראות בהם דרכים להתמודדות עם תסכול, או לפחות ביטוי של תסכול. אלה הם אזורים המכילים סתירות בלתי רוויות, מתח אינהרנטי, ואמביוולנטיות שאינה ממהרת להגיע לפתרון הרמוני, מידי ומובנה. אזורים א־טונליים בנפש יוצרים ומבטאים מתח רגשי, אך גם מובילים לתנועה בלתי פוסקת של חיפוש והתפתחות. ואולם טונליות וא־טונליות אינן תכונות המאפיינות רק אזורים בנפש, אלא גם צורות הפנמה של תפיסות רעיוניות, מעין גלופות שלתוכן נוצקים רשמי ההתנסות שלנו, מראשית החיים והלאה. אפשר לומר שא־טונליות היא הייחודיות הרגשית ותכונת הבלעדיות של היחיד, והיא מהווה עבורו כוח חשוב בהבנה האותנטית של העצמי. א־טונליות רגשית או רעיונית היא האנרגיה המאפשרת לחרוג מן המסגרת ומן המעטפת החברתית שבתוכה פועל ומתנהל היחיד, והיא מניעה אותו להכיר באמת חרשה מתוכו. התפיסה הפואטית הזאת היא בגדר ההזדמנות לטשטוש גבולות ולחריגה, לא רק מן הקטגוריות המובנות שמציבה המציאות, אלא גם מן הקטגוריות המובנות שהיחיד לוכד בהן את עצמו באופן בלתי נמנע וחזרתי.

המרחב המושגי הזה מבהיר את מקומה הפואטי של המשוררת, את בחירותיה המטפוריות ואולי גם משהו מתפיסת עולמה. "עבורי בהירות היא ערך בכתיבה", מסכמת משעול באחד המפגשים המרובים המלווים את הוצאתו לאור של ספרה

האחרון. אפשר לומר, כי ההזדהות והקרבה הרגשית שניכרות בקרב קוראים רבים במפגש עם רבים משיריה מאופיינות בבחירה הפואטית שלה בטונליות מובהקת. רושם הנוחות שהטקסטים מעוררים, והנוחות לקרוא בהם, להאזין להם בקול, ובייחוד לחפש ולמצוא משהו מעצמנו בתוכם – כל אלה נוגעים ללב הקוראים. שירתה נתפסת הרמונית ומנחמת, יש בה איזה מגע מרגיע של הבנה, שאפשר לדמותו למילה טובה של דמות קרובה. כתיבתה מציעה הזדמנות לשותפות גורל במובן הפשוט והשגרתי של נסיבות החיים. אותה שותפות רגשית נרקמת בשיריה עם תמות הדברים החולפים, עם הריתמוס המוכר של הזמן, הנעורים שתמו, דמויות ההורים המזדקנים, המשפחה המתרחבת, צמיחת הפרי ומחזור עונות הנשירה. למרחב הנרטיבי הזה מתאים גם הביטוי "מה לך נשמונת", שם ספרה האחרון, המשתמש בשיח ייחודי שיש בו מן המשלב הלשוני הגבוה והנמוך גם יחד, כמו מה לך יחידה, לצד "נשמונת" המשקף לשון הקטנה של הנפש הילדותית המצויה בדאגה, מעוררת תשומת לב למבט שנח עליה, וכן לפנייה הרכה כלפיה, ביחס של חיבה. הביטוי "מה לך נשמונת" מחזיק גם את המבט החומל של הדיאלוג העשוי דאגה אימהית.

ובכל זאת, כך נראה, המקומות המעניינים ביותר בשירה ובספרות הם אותם מקומות שהיסוד הא-טונלי בהם חותר תחת יסוד טונלי. אלה מקומות מעצבים את המשאלה להרמוניה, ובמילים אחרות: את התחושה הקיומית של אי-נחת המבצבצת בתוך הנחת. באותם טקסטים ומצבים פואטיים מורכבים נרמה לרגעים שהקורא או הכותב מתרחק מן הבית הרגשי והמטפורי המוכר לו כדי למצוא את עצמו בתוך החוויה במקום זר. הביקורת העיונית מכירה במצבי קושי פואטי ורגשי אלה, ומסמנת אותם דווקא כרגעים העשויים להוליך את היחיד אל הידיעה הכמוסה והעמוקה ביותר שלו. אולי רק במקום שבו אדם חורג מן היכולת להסביר את עצמו באמצעות הנוסחאות השגורות שלו, שם הוא מתקיים במלואו.

יש שנימשך ליצור ולחוות הזדמנויות חריגות כאלה, שמשמעותן היא יצירת סיפור חדש, המחייב העברה של המרכז הטונלי מאזור אחד לאחר. הקשב הזה אומנם מביא אתו תחושת זרות פנימית, לפחות לפרק זמן מסוים, אבל זה גם הרגע שהאדם חורג מהקטגוריות המעצבות את תפיסתו את עצמו, הרגע שהוא נדרש לחשיבה חדשה. הספרות במיטבה מעודדת לדיאלוג מן הסוג הזה, עם שפת הלא-מודע והצורות הפואטיות של הדחקה ועידון רגשי. ובמובן מסוים, דווקא משום הזרתה של השפה, אפשר לחוות דרכה רגעים מיוחדים המניעים את היחיד למפגש אינטימי שלו עם עצמו.

מקורות

- איזיקוביץ, ג' (2019). גלגול נשמה: ריאיון לרגל צאת ספרה החדש "מה לך נשמונת".
הארץ גלריה, 3.3, עמ' 38-42.
- אילוז, א' (2012). גאולת הנפש המודרנית (תרגום: איה ברזיר). בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
- אמיר, ד' (2017). טונליות וא-טונליות בתוך המרחב הנפשי, שיחות, לא(3), 194-199.
- בראל, נ' (2015). מלאך החדר: מדוע אני משעול היא משוררת כה אהובה. הארץ, 10.6.
- דורון, מ' ואלון, י' (2007). המטפורה והחשיבה המטפורית בטיפול. שיחות כא(3), 335-341.
- הירשפיל, א' (2019). מי שחובש כפפת אגרוף על ידיו יתקשה להרים גבעול מן הקרקע.
הארץ, תרבות וספרות, 12.4, עמ' 3.
- ויזן, י' (2019). קנו לדודה מתנה לחג. הארץ, ספרים, 22.3, עמ' 1-2.
- ישראלי, ת' ושחורי, י' (2005). "אצלי היגייני, אזור כתיבה": על שירת הפנאי העברית,
מסעם 1, 63-74.
- לב ארי, נ' (2019א). לעשות סלפי עם אלוהים: מעמד התרבותי של דימויי הרשת בשירת
אני משעול כביטוי למרחב הנפשי הביתי. הרצאה ביום העיון "ביבליותרפיה
באמצעים דיגיטליים", 7.6. תל אביב: מכללת סמינר הקיבוצים.
- לב ארי, נ' (2019ב). על שימוש בדימויים דיגיטליים בשפה השירית והטיפולית. הרצאה
בכנס פתיחת שנת הלימודים תש"ף. תל אביב: מכללת סמינר הקיבוצים.
- מיטל, א' וסתיו, ש' (עורכות) (2013). כאב בשר ודם. באר שבע ואור יהודה: אוניברסיטת
בן גוריון בנגב ודביר.
- משעול, א' (2002). הרווח שבין החתלתול למלאך. בתוך: ר' קרטון-בלום (עורכת), מאין
נחלתי את שירי: סופרים ומשוררים מדברים על מקורות השראה (עמ' 49-62).
תל אביב: ידיעות אחרונות.
- ענברי, א' (2019). אוטוביוגרפיה בעידן הנרקיסים. הארץ, תרבות וספרות, 27.12.
- ראובני, י' (2019). היא הלכה בשדות, הארץ, ספרים, 1.3, עמ' 17.

ספרי שירה של אני משעול:

- נרות נץ החלב, אבן חושן, 2001
- מומנט, הקיבוץ המאוחד, 2003
- ביקור בית, הקיבוץ המאוחד, 2009
- סידור עבודה, הקיבוץ המאוחד, 2012
- ערה, הקיבוץ המאוחד, 2013
- מלאך החדר, הקיבוץ המאוחד, 2015
- מה לך נשמונת, הקיבוץ המאוחד, 2019